

njihovih preslika. U »Prilozima«, kao svojevrsnim pomagalima pri lakšem snalaženju u tekstu, objavljuju se: kazalo prezimena i imena u zapisima, kronološki redosljed rođenih/krštenih, abecedno kazalo prezimena i imena novorođenih zapisanih glagoljicom (uz naznaku datuma rođenja/krštenja), popis rođenih/krštenih kćeri i sinova, kronološki poredak vjenčanja, popis zabilježenih župana i popova, kao i češće korištenih ligatura. Na samome kraju knjige donosi se pregled upotrijebljenih izvora i literature te sažetci na hrvatskome, engleskome i talijanskome jeziku.

Prihvativši se iscrpne analize matičnih knjiga još jednoga istarskog mještašca te zahvaljujući mukotrpnu radu na objavljivanju glagoljskih izvora, Dražen Vlahov opetovano se istaknuo kao neumoran popularizator bogate hrvatskoglagoljske baštine. Rasvjetljujući obilje potankosti o raznim sastavnicama demografske i društvene povijesti Dragučštine, ali i o jezičnim i onomastičkim aspektima, ovim je znanstvenim izdanjem podario niz spoznaja od nemjerljive važnosti za proučavanje hrvatskoga jezika i glagoljskoga pisma na području koje je, unatoč njihovu potiskivanju, uspjelo sačuvati svoj narodni karakter. Razmotrenoj publikaciji stoga nesumnjivo pripada istaknuto mjesto među serijom knjiga iz kojih izviru dragocjeni ulomci iz kulturnoga, povijesnoga i vjerskoga života istarskoga mikroprostora, čime je postavljen temelj boljemu razumijevanju i dostojnomu vrednovanju glagoljske, a samim time i nacionalne kulture.

SAMANTA PARONIĆ

Славянский Апостол: История текста и язык. Составитель Марина БОБРИК. Verlag Otto Sagner, München – Berlin – Washington 2013., 273 str.

Zbornik *Славянский Апостол: История текста и язык* okuplja izlaganja s okrugloga stola o stanju i perspektivama istraživanja slavenskoga Apostola »Slawischer Apostolos: Bestandsaufnahme und Perspektiven«, koji je bio priređen 2011. godine na Humboldtovu sveučilištu u Berlinu. Povod i poticaj okruglom stolu bilo je izdanje Apostola s komentarom iz lipanjskoga sveska Velikoga mineja za čitanje, te prateće istraživanje, provedeno u okviru zajedničkoga projekta freiburškoga i berlinskoga sveučilišta koji su vodili Juliane Besters-Dilger i Christian Voß. Knjiga je 21. svezak niza *Studies on*

Language and Culture in Central and Eastern Europe, urednika Christiana Voßa, a objavio ju je Verlag Otto Sagner. Zbornik omogućuje uvid u stanje istraženosti i u aktualne teme istraživanja slavenskoga Apostola, a istovremeno okuplja građu za njegovu povijest, kako navodi priređivačica Marina BOBRIK u predgovoru. Izdanje je posvećeno uspomeni na Zoe Hauptovu i njezin doprinos istraživanju Apostola. Zbog bolesti autorica nije mogla sudjelovati u radu okrugloga stola, pa je u zborniku objavljen njezin raniji rad po vlastitu izboru.

Zbornik sadrži osam vrijednih priloga, od kojih je šest posvećeno rukopisnoj tradiciji Apostola (1. poglavlje: *Рукописная традиция Апостола*). Jedan se prilog bavi tiskanim izdanjem Apostola (2. poglavlje: *Печатный Апостол*), a jedan je svrstan u materijale za raspravu (3. poglavlje: *Материалы для дискуссии*). Tim je cjelinama priređivačica dodala bibliografiju o slavenskom Apostolu na više od 60 stranica, s anotacijama vezanim uz sadržaj i recenzije pojedine bibliografske jedinice (*Аннотированная библиография работ по славянскому Апостолу*).

Apostol je kao jedna od prvih slavenskih prevedenih knjiga stalan predmet slavističkoga zanimanja i istraživanja, osobito kad je riječ o krugu *Slavia Orthodoxa*, gdje se kao liturgijska knjiga zadržao do danas. Kao i u slučaju Evandjelja, prijevod je staroslavenskoga Apostola postojao u kraćoj, aprakosnoj inačici (koja ima kratku i punu inačicu) i punoj inačici, a potpuni je prijevod nastao već u Velikoj Moravskoj. Nameće se pretpostavka da je potpun tekst nastao postupno, dopunjavanjem kratkoga aprakosa. Istraživanje prvobitnoga prijevoda Apostola otežano je u odnosu na istraživanje Evandjelja time što su sačuvani tekstovi mlađi i oskudniji. Složenim se pitanjima odnosa između kratkoga aprakosnoga i punoga Apostola, odnosno njegova perikopnoga teksta (koji čine većinom Poslanice) i dopunskoga teksta (koji čine većinom Djela apostolska) s leksičkoga stajališta bavi prvi prilog u zborniku, onaj Zoe HAUPTOVE: *К вопросу о соотношении служебного и дополнительного текстов старославянского Апостола*. Zbog autoričine je iznenadne smrti članak, prvi put objavljen 1971. godine, ispravila i dopunila Emilie Blahová. U njemu je autorica prikazala rezultate analize leksičkih arhaizama i inovacija u dopunskom tekstu, koji je istraživala na temelju izdanja *Krystynopoljskoga apostola*, s dopunama mjesta koja nedostaju iz *Hilferdingova apostola*, uspoređujući ih s leksikom naj-

starijih staroslavenskih spomenika. Na temelju tih rezultata zaključila je da su perikopni i dopunski tekst prevodili različiti prevoditelji. Nadalje, nalazi sličnosti dopunskoga teksta Apostola s dopunskim tekstom Evandjelja. Analiza osim toga pokazuje složenost odnosa staroga i novoga, koja se očituje između ostaloga u pojavljivanju inovacija u starijim rukopisima i arhaičama, kao rezultata kasnijega redakcijskoga zahvata, u novijima.

Odnosu različitih redakcija nekoga teksta na osobit se način posvetio Ralph CLEMINSON, koji u prilogu *Количественный метод в текстологии (на материале Соборных посланий)* pokazuje primjenu kvantitativne statističke metode u tekstologiji na primjeru Katoličkih poslanica. Metoda omogućuje uvid u odnose bliskosti među rukopisima na temelju segmentacije teksta, pri čemu je segment jedinica varijacije. Razlika među segmentima izražava se Levensteinovom udaljenošću, koja je jednaka broju promjena koje treba provesti na jednom elementu (riječi) da bi se dobio drugi element, a prikazuje se matrično, dijagramom i dendrogramom. Postupak pokazuje koliko varijacija može postojati u rukopisima a da se ipak može utvrditi da oni imaju zajednički predložak, odnosno da pripadaju istoj redakciji. Isto tako može se dobiti »kritična masa« manje važnih podudarnosti iz rukopisa različitih matica koje mogu biti slučajne i, ako se promatraju zasebno, nisu važne, ali uzete zajedno upućuju na vezu među tim rukopisima. Glavna je korist kvantitativne metode to što se njome mogu brzo i točno uočiti te zorno prikazati međusobne razlike u velikom broju rukopisa i složeni odnosi prijepisa koji čine povijest nekoga teksta, a tradicionalnim se metodama teško mogu objektivno sagledati. Metoda je osobito prikladna za tekst Apostola jer je poznato da su postojali njegovi različiti prapredlošci.

O redakcijama i rješavanju problema njihovih složenih odnosa u povijesti slavenskoga Apostola kao pretpostavke za rekonstruiranje njegova arhetipa i pripremu kritičkoga izdanja raspravlja Anatolij A. ALEKSEEV u prilogu *Соображения о критическом издании славянского Апостола*, u trećem poglavlju zbornika. Kada se govori o redakcijama Apostola, problematično je u prvom redu to što se na tu knjigu primjenjuje ono što je utvrđeno za Evandjelja. Riječ je o poznatoj podjeli Voskresenskoga s kraja 19. stoljeća na četiri redakcije, koja se pak oslanja na Dobrovskoga i Gorskoga: stari tekst, tekst s komentarom, čudovski Novi zavjet i atonska redakcija.

Budući da su neke skupine tekstova iz te podjele rezultat novoga prijevoda, ta je podjela stoljeće kasnije izmijenjena: arhaična i preslavska redakcija pripadaju prvoj etapi razvoja teksta i uglavnom odgovaraju prvoj redakciji Voskresenskoga, a drugoj etapi pripadaju četiri skupine tekstova: »nova liturgijska četveroevanđelja« (što podrazumijeva uporabu četveroevanđelja umjesto lekcionara, tj. aprakosa u liturgiji), dvije atonske i čudovski Novi zavjet. Ta se shema, naglašava autor, ne može mehanički prenijeti na tekst Apostola zbog znatno manjega broja sačuvanih tekstova, i stoga što – zbog manje strogosti u prijenosu teksta, uvjetovane slabije izraženim liturgijskim karakterom Apostola od Evanđelja – u njemu ima više varijacija. Međutim, povijest se teksta Apostola ipak može podijeliti na dva razdoblja, a tekstovi u dvije redakcije: arhaičnu i atonsku, kako je u obimnu istraživanju leksičkih inačica kratkoga aprakosa utvrdila Iskra Hristova-Šomova (2004.). Arhaičnoj su redakciji svojstveni prvobitni ćirilometodski sloj, ograničen broj moravizama i značajke preslavske redakcije. Atonskoj redakciji pripadaju tekstovi »lekcionarskoga« tipa od 14. stoljeća nadalje, s jezičnim značajkama koje se mogu pratiti u svim biblijskim tekstovima koji su bili podvrgnuti revidiranju. Kao posebna redakcija izdvaja se skupina tekstova koju predstavlja srpski *Matičin apostol*. Budući da sa sadašnjim spoznajama rekonstrukcija arhetipa slavenskoga Apostola – koja bi bila ishodište za njegovo kritičko izdanje – nije moguća, autor skreće pozornost na neke tekstološki problematične pojave koje treba bolje opisati i objasniti. Osim pojavljivanja preslavske leksika u arhaičnoj redakciji na mjestima gdje je u atonskoj redakciji ćirilometodski leksik, to su i neke specifičnosti arhaičnih srpskih Apostola, što u konačnici pokazuje da arhaična redakcija čuva tragove barem dviju redakcija, od kojih je jedna preslavska. Zaključno autor navodi da je zadatak kritičkoga izdanja Apostola najprije rekonstruirati arhetip i zatim razmotriti svaku leksičku inačicu u kontekstu cjelokupnoga korpusa tekstova.

U bizantskoj liturgijskoj tradiciji Apostol nije služio samo kao knjiga biblijskih čitanja, nego i kao ustav odnosno liturgijski pravilnik, pa sadrži i sinaksarni kalendar: kazala čitanja pomičnih i nepomičnih svetkovina (iz mineja, iz trioda ili iz obaju) iz Ustava Velike crkve (tj. crkve svete Sofije). U njima se uz navod svetkovine ili svetca navode osnovni hagiografski podatci, a katkad i kratka žitija. Kompleksom tih pratećih tekstova i njihovim

izvorima u bizantskoj tradiciji Apostola bavi se Iskra HRISTOVA-ŠOMOVA u prilogu *Синаксарные жития и агиографические данные в составе Апостолов*, uspoređujući strukturu i sastav sinaksara istočnih slavenskih Apostola, počevši od kanonskoga *Eninskoga apostola*, s grčkim izvorima. Autorica utvrđuje da se neki hagiografski podatci i sinaksarna žitija nalaze i u drugim knjigama: minejima i Evandeljima, primjerice *Ostromirovu*. Na temelju podudarnosti tih podataka zaključuje da svi navedeni tekstovi imaju isti predložak i iznosi pretpostavku da su minejski sinaksar preveli već Ćiril i Metod te da je on, prema bizantskoj praksi, ušao u sastav prvobitnoga Apostola. To argumentira postojanjem nekoliko etapa redigiranja kalendara, raširenošću tragova istih dijelova u svim ranim slavenskim kalendarima (u Apostolima i Evandeljima), ćirilometodskim jezičnim elementima i spomendanima zapadnih svetaca unesenima u Velikoj Moravskoj. Daljni je autoričin zaključak dalekosežan i odnosi se na sastav prve slavenske liturgijske knjige: to je bio Apostol s Evandeljem i oba sinaksara (minejskim i triodnim) iz Ustava Velike crkve.

U raznim djelima slavenskoga srednjovjekovlja mogu se pronaći citati iz Apostola. Njihovo istraživanje na osobit način pridonosi poznavanju njegova prijevoda i povijesti tradiranja. Takvim se citatima bavilo dvoje suradnika u zborniku: Marcello Garzaniti i Gergana Nikolova. Marcello GARZANITI u radu *Послания Павла между традицией текста и экзегетической переработкой в литературе Slavica Orthodoxa* odabire kao predmet analize Pavlove poslanice zbog njihove važnosti u crkvenoslavenskoj književnosti s obzirom na egzegetičnost i teologičnost. Autor na nekoliko odabranih primjera izvorne (neprijevodne) crkvenoslavenske književnosti pokazuje preuzimanje citata iz Pavlovih poslanica i način na koji su ih pisci prilagođavali suvremenim okolnostima i potrebama, problematizirajući je li riječ o njihovoj adaptaciji ili preradi, predstavljajući citate kao ključ za tumačenje dotičnih književnih tekstova i razrješavajući složene probleme njihova tradiranja. To su: citati iz Poslanice Galaćanima (4,22–31) i Prve poslanice Korinćanima (1,18) u glavnom homiletičkom tekstu staroruske književnosti, homiliji o zakonu i milosti (*Слово о законе и благодати*) mitropolita Ilariona, koji služe sakralizaciji ruskoga kneza Vladimira; citat iz Prve poslanice Korinćanima (9,22) u *Žitiju Metodovu*, kojim autor *Žitija* prisposobljuje Metoda svetomu Pavlu, a koji, međutim, nije preuzet izravno, nego

– kako utvrđuje Garzaniti – posredno, preko djela Grgura Nazijanskoga; aluzija na spominjanje Rima u pozdravnom dijelu Poslanice Rimljanima (1,7) izrazom »Римъ весь миръ«, koji navodi iguman Filofej u poslanici Misjurju Munehinu, iskorištavajući ga u kontekstu ideje o Rusiji odnosno Moskvi kao o »Трѣтем Риму«, čiji je bio osobit promicatelj. Filofej je citat navodno pronašao u nekom komentaru, bez određenja o kojem je biblijskom tekstu riječ, a autor članka pronalazi izvor te zamjene u komentaru Andrije Cezarejskoga na tekst Otkrivenja.

Prilog Gergane NIKOLOVE, napisan na bugarskom jeziku, bavi se brojnim citatima iz Apostola u hrvatskoglagoljskoj pašmanskoj *Reguli svetoga Benedikta*, najstarijem slavenskom prijevodu toga teksta: *Апостолските цитати в старохърватския глаголически ръкопис на Бенедиктински устав от остров Паишман*. Kako bi istražila ima li u njima tragova ćirilometodskoga prijevoda, autorica uspoređuje citate u *Reguli* sa slavenskom tradicijom Apostola arhaične redakcije na temelju *Slepčenskoga* i *Ohridskoga apostola*, uz dopune iz još nekoliko rukopisa, te s nekim hrvatskoglagoljskim misalima i brevijarima koji čuvaju tu redakciju. Tomu prethodi istraživanje stupnja utjecaja latinskoga predloška na tekst citata, u smislu njihove značenjske opterećenosti i kontekstualne uvjetovanosti. Rezultati istraživanja pokazali su da je otklon od arhaične redakcije znatan, veći nego u citatima iz Psaltira i Evanđelja. Izvor tih otklona autorica pronalazi u osobitostima predloška (u prvom redu, u njegovu neslaganju s Vulgatom), u čestim slučajevima slobodnoga prijevoda, vezana uz kontekst, te u jezičnim zahvatima pod utjecajem govornoga hrvatskoga (čakavskoga) jezika, i to na fonološkoj, na morfološkoj i osobito na leksičkoj razini (gdje su česti izrazi iz svakodnevnoga govora). Jezični su zahvati provedeni kako bi se tekst učinio razumljivijim, ali i kako bi se citati jezično i sadržajno što bolje uklopili u ostatak teksta *Regule*.

Za razliku od autora tekstološki usmjerenih priloga, Štefan PILÁT usredotočio se isključivo na jezikoslovni opis jednoga rukopisnoga Apostola. Riječ je o *Skopskom apostolu* iz 1313. godine, koji je po tipu kratki aprakos arhaične redakcije (*Орфографические, фонетические и морфологические особенности Скопльскогo Апостола, церковнославянскогo памятника 1313 года*). Nakon pomne analize njegovih ortografskih, fonetskih, fonoloških i morfoloških značajki, koja uzima u obzir stanje u ostalim crkvenoslavenskim Apostolima toga vremena i dijalektološke podatke o stanju

u organskim govorima, autor utvrđuje da je *Skopski apostol* tipični crkvenoslavenski spomenik toga doba, koji s jedne strane čuva ćirilometodski prijevod Apostola, a s druge strane sadrži jezične inovacije koje potječu iz govorâ sjevernomakedonskoga područja na kojem je nastao.

Osobitu primjeru tiskanoga slavenskoga izdanja Apostola, onoga Francyska Skaryne, posvetio se Aleksandr E. NAUMOW (*Апостол Франциска Скорины и его судьбы*). Čuveni je bjeloruski erudit i liječnik Francysk Skaryna u 16. stoljeću iz prosvjetiteljskih, domoljubnih i vjerskih pobuda nakanio prevesti Bibliju. To mu nije uspjelo u potpunosti, ali je u prvoj četvrti stoljeća u Pragu tiskao crkvenoslavenski Psaltir i još 22 starozavjetne knjige koje je sam preveo ili preradio, a zatim je u Vilniusu ponovno tiskao Psaltir, a uz to još neka biblijska čitanja i – Apostol, koji je popratio i komentarom. Autor priloga opisuje strukturu i sadržaj Skarynina Apostola, naglašavajući njegovu važnost za povijest istočnoslavenske pismenosti. Kao predložak Skaryni je poslužio neki od rukopisa tzv. četvrte (atonske) redakcije prijevoda Apostola, a služio se i *Češkom Biblijom* tiskanom 1506. godine. Apostol je prilagođen liturgijskoj uporabi: ima podjelu na čitanja, oznake i upute na čitanja (incipite), kalendar (mjesečni i triodni, pri čemu se napušta rukopisna tradicija i donosi se najprije godišnji ciklus, od rujna do kolovoza, a zatim triodni), a sadrži čak i oznake paralelnih mjesta (konkordancije). Izdanje je sačuvano u deset primjeraka, koji se pojavljuju u dvjema inačicama: s crvenim oznakama i uputama na marginama i bez njih. Osim toga, postoji i deset primjeraka njegovih rukopisnih prijepisa, u koje su prepisivači intervenirali u različitoj mjeri.

Zbornik o slavenskom Apostolu tematskom obuhvatnošću i vrsnoćom priloga dobro odražava važnost te liturgijske knjige za poznavanje povijesti slavenske pismenosti i kulture, vodeći na same njezine početke. Knjiga je vrlo koristan prinos tekstologiji Apostola, ali i slavenske Biblije u cjelini, te slavenskoj filologiji uopće. Veliku vrijednost knjizi dodaje anotirana bibliografija, koja sama može služiti kao uvod u slavenski Apostol. Iz nje se, kao i iz zbornika u cjelini, iščitava duga povijest slavističkoga bavljenja Apostolom, ali i opseg posla koji je još pred istraživačima. Stoga valja podijeliti nadu priređivačice izdanja da će zbornik dobiti nastavak. Sadržajnoj bi preglednosti knjige pridonijelo da su prilozi popraćeni sažetcima, ali to joj ne umanjuje vrijednost.

SANDRA POŽAR